

УВАРОВ В. Г., кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13 : 341.24

ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСКИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства, приведення його у відповідність до Європейських стандартів та Конституції України, проблеми забезпечення верховенства права у кримінальному процесі.

Ключові слова: права і свободи людини, верховенство права, прецедент, практика Європейського Суду з прав людини.

Анализируются проблемы реформирования уголовно-процессуального законодательства, приведения его в соответствие с Европейскими стандартами и Конституцией Украины, проблемы обеспечения верховенства права в уголовном процессе.

Ключевые слова: права и свободы человека, верховенство права, прецедент, практика Европейского Суда по правам человека.

The article is devoted to the analysis of the content of the concept of the Rule of Law. The ways of decision some problems of the guarantee of the protection the humans rights and freedoms in criminal procedure.

Keywords: rights and freedoms, Rule of Law; precedents, European Court of Human Rights.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена тим, що європейський вибір України зобов'язує переорієнтувати її правову систему на захист прав і свобод людини, але кримінально-процесуальне законодавство України, хоча і знаходиться у стані активного реформування, в багатьох аспектах так і не приведено у відповідність не тільки до європейських стандартів і рішень Європейського Суду з прав людини, а й до чинної Конституції України. Зазначені проблеми викликають увагу науковців [1-12]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити шляхи реалізації європейських стандартів у кримінальному судочинстві України, реформування процесуального законодавства в контексті міжнародних правових актів та рішень Європейського Суду з прав людини.

Україна, ратифікувавши 17 липня 1997 р. Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, має забезпечити реалізацію принцип верховенства права, який, як слушно зазначає С. Шевчук, завжди відповідає за справедливість, особливо у сфері правосуддя [11, с. 175]. Саме ж правосуддя не може мислитись без справедливості. Ставши членом Ради Європи, Україна увійшла до правового поля її статуту, де у ст. 3 зазначається: «Кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права...».

Європейські стандарти в галузі прав людини, на думку Д.В. Симоновича, несуть у собі ідеї, які, зародившись ще у стародавності, перебували в центрі процесу становлення й розвитку єдиної природно-правової теорії, суть якої полягає у тому, що фундаментальні права особи мають позадержавне й позаюридичне походження. Хоча конкретний зміст прав людини зазнав еволюції, стрижень самої ідеї – природність і невід'ємність прав людини – залишався незмінним [9, с. 15-16].

Виходячи з Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», маємо визначити, що прецедентна практика Європейського суду з прав людини – це, по перше, джерело права, по-друге, джерело правових норм, зорієнтованих на забезпечення верховенства права через застосування міжнародного права на території суверенної держави, а отже, норм, які застосовуються незважаючи на те, щодо якої країни винесено те чи інше рішення, норм, що мають більшу юридичну силу, ніж самі національні законодавчі акти, але застосовуються лише за умови несуперечності Конституції держави.

Стаття 9 нового Проекту КПК України 2011 р. дуже вдало, як на наш погляд, акцентує увагу на тому, що, по-перше, кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу

верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; по-друге, принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини. Таку новелу слід відносити до важливого позитиву даного законопроекту.

Особливої уваги заслуговує проблема застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві, де принцип верховенства права знаходиться в конкуренції з необхідністю забезпечення правосуддя й інститутом крайньої необхідності.

У своєму рішенні у справі «Гуцарді проти Італії» Європейський Суд з прав людини роз'яснює, що проголошуючи право на свободу, Конвенція має право на фізичну свободу особи, а обмеження свободи пересування визначаються ст. 2 Протоколу №4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

На сьогоднішній день, підкреслює О. Лавринович, «потребує приведення у відповідність до міжнародних стандартів і вимог Конституції України перелік запобіжних заходів, їх тривалість, процедура застосування та порядок оскарження» [6, с. 9].

Незважаючи на декларацію принципу верховенства права, упорядники Проекту КПК України, на наш погляд, припускаються суттєвої помилки, розпливчато визначаючи підстави застосування запобіжних заходів, що може звести нанівець сам принцип верховенства права.

Так, у ст. 172 Проекту зазначається таке:

«1. Метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду, або
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або
- 3) протиправно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинувачуваного, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, або
- 4) протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, або
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

2. Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачуваний може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті».

У ст. 204 Проекту зазначається, що «Уповноважена посадова особа має право без ухвали суду затримати особу безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, якщо очевидно, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила кримінальне правопорушення. Уповноважена посадова особа має право затримати особу, щодо якої вона має достатні підстави для обґрунтованої підозри, що існує ухвала про затримання цієї особи».

Тут виникає низка питань: 1) чи можливо застосовувати арешт або інший запобіжний захід при наявності лише «обґрунтованих підозр вчинення злочину», а не безперечних доказів цього, адже згідно з принципом презумпції невинуватості всі сумніви у справі мають тлумачитись і вирішуватись на користь обвинуваченого; 2) чи можливо мати докази того, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде *продовжувати* злочинну діяльність, без наявності доказів того, що таку злочинну діяльність він уже почав і здійснював; 3) що слід вважати «достатніми підставами для обґрунтованої підозри, що існує ухвала про затримання цієї особи» та що заважає таку підозру перевірити, перш ніж її реалізувати?

У юридичній науці певні відповіді на ці питання вже були надані. Досить виважену думку висловив В.М. Тертишник, який стверджує, що «*фактичні підстави застосування запобіжних заходів – це наявність системи незаперечних доказів вчинення відповідною особою злочину*. Іншого й бути не може. Адже в силу Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” громадянин має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди у разі його незаконного арешту, а вказане право виникає в тому випадку, коли у розслідуваній справі винесено поста-

нову про її закриття за відсутністю складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину. Отже, законними як арешт, так і інші заходи примусу вважатимуться тільки в разі, коли доведено наявність у діях обвинуваченого складу злочину, коли зібрано неспростовні докази вчинення обвинуваченим (підозрюваним, підсудним) кримінально караного діяння. Для обрання запобіжного заходу потрібні також додаткові фактичні підстави: наявність даних, які вказують на те, що обвинувачений (підозрюваний, підсудний, засуджений) буде ухилятися від слідства та суду, перешкоджати встановленню об'єктивної істини у справі, продовжувати злочинну діяльність, перешкоджати здійсненню правосуддя та виконанню вироку [10, с. 509].

З такої позиції має виходити законодавче визначення підстав арешту, затримання та застосування інших запобіжних заходів. Запропонована у проекті КПК новела відкриває шлях для можливостей «поліцейських репресій» при одній «обгрунтованій підозрі», за якою можуть ховатися як суб'єктивні помилки, так і навмисні зловживання владою.

На наш погляд, ст. 172 Проекту КПК України доцільно було б викласти у такій редакції: «Підставою застосування запобіжного заходу є наявність системи незаперечних доказів вчинення відповідною особою злочину, а також наявність достовірних чи ймовірних фактичних даних чи реальних ризиків, які дають достатні підстави слідчому, судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачуваний чи підсудний може:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування чи суду, або
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-які з документів, речових чи інших доказів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або
- 3) створювати загрозу безпеці будь-яких учасників процесу, або
- 4) протиправно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинувачуваного, експерта, спеціаліста чи іншого учасника процесу, або
- 5) протиправно перешкоджати встановленню істини та кримінальному провадженню іншим чином, або
- 6) вчинити інше кримінально карне діяння чи продовжити злочинну діяльність».

Аналізуючи проблему застосування запобіжних заходів, не можна обійти увагою рішення Європейського Суду з прав людини, які прийняті відповідно до права справедливості і мають бути втілені як у чинне процесуальне законодавство, так і у Проект КПК України.

Особливо важливим у цьому аспекті є рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Ivanov v. Ukraine* 2006 року. У цій справі заявник стверджував, що обраною до нього в ході розслідування підпискою про невиїзд та тривалістю її застосування держава порушила його право на свободу пересування. Незважаючи на те, що держава заперечувала обгрунтованість позову заявника, посилаючись на прийняття запобіжного заходу чітко у відповідності до закону (принцип законності), Європейський Суд з прав людини визнав порушення державою ст. 2 Протоколу № 4 (права на свободу пересування), оскільки період перебування під підпискою про невиїзд був занадто довгим (10 років та 4 місяці), а отже, обмежувальні заходи не відповідали принципу пропорційності.

Разом з тим у іншій справі *Antonenko and Others v. Ukraine* (2005) Суд не знайшов порушень ст. 2 названого Протоколу, але у цьому випадку підписка про невиїзд у часовому періоді становила 4 роки та 10 місяців.

Як бачимо, з даних рішень Європейського Суду з прав людини впливає щонайменше чотири правила, які мають бути реалізовані в національному кримінально-процесуальному законодавстві і правозастосовній практиці:

1. Рішення, прийняті у відповідності до легітимних законодавчих положень, можуть бути з урахуванням принципу верховенства права визнані непропорційними скоєному діянню, невідповідними праву справедливості.
2. Стосовно такого запобіжного заходу, як підписка про невиїзд, рівно як і стосовно інших запобіжних заходів, має застосовуватися така категорія, як «розумні строки застосування».
3. Розумні строки застосування підписки про невиїзд мають відповідати принципу пропорційності і визначатися залежно від тяжкості злочину й інших обставин справи.
4. Застосування підписки про невиїзд має бути обмеженим у часі. На наш погляд, щонайменш у законі слід установити, що в найбільш складних справах перебування особи на підписці про невиїзд не повинно перевершувати 5 років.

Дані положення мають бути враховані як у чинному законодавстві, так і в Проекті КПК України.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що реформування кримінального процесу має відбуватись з урахуванням прецедентної практики Європейського Суду з прав людини, кодифікацією його рішень та імплементації їх у процесуальну форму, що визначає правовий режим інституту запобіжних заходів, з дотриманням принципу верховенства права.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розкритті проблеми реалізації верховенства права при удосконаленні процесуальної форми досудового слідства.

Список використаної літератури:

1. Алейніков Г.Л. Використання рішень Європейського Суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України: Матер. всеукр. наук.-практ. конференції. – Запоріжжя, 2006. – С. 31-35.
2. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. – К., 2005.
3. Бущенко А.П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. – Харків, 2008.
4. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа Українського конституційного ладу // Право України. – 2011. – № 5. – С. 159-173.
5. Губська О.А. Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства // Адвокат. – 2007. – № 3.
6. Лавринович О.В. Європейський вимір судово-правової системи України: реформи в дії // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 7-10.
7. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія: У 2-х кн. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2008. – Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії.
8. Савонюк Р.О. Загальна декларація прав людини та проблеми забезпечення прав суб'єктів кримінального процесу // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 51-57.
9. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: Монографія. – Харків, 2011.
10. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. – 5-те вид., доп. і перероб. – К., 2007.
11. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175-185.
12. Яковлев Н.М. Реализация международно-правовых стандартов в защите личности // Уголовный процесс. – 2006. – № 4. – С. 35-44.

Надійшла до редакції 12.10.2011

ЧАПЛИНСЬКИЙ К.О.,

кандидат юридичних наук, доцент

КОВБАСА В.М., здобуач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто особливості використання спеціальних знань як засобу тактичного забезпечення досудового розслідування. Акцентовано увагу на ролі і місці спеціальних знань у розкритті та розслідуванні злочинів.

Ключові слова: спеціальні знання, тактичне забезпечення, тактика, досудове розслідування.

Рассмотрены особенности использования специальных знаний как средства тактического обеспечения досудебного расследования. Акцентировано внимание на роли и значении специальных знаний в процессе раскрытия и расследования преступлений.

Ключевые слова: специальные знания, тактическое обеспечение, тактика, досудебное расследование.

This article is devoted to consideration of actual problem questions of using of special

